

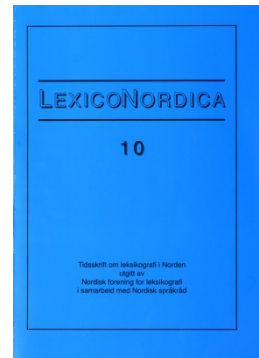
LexicoNordica

Titel: Ordbokstale i Norge, især avisomtale

Forfatter: Tor Guttu

Kilde: LexicoNordica 10, 2003, s. 53-64

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Tor Guttu

Ordboksomtale i Norge, især avisomtale

The article deals with the reviewing of lexicographic works in Norway, especially in newspapers. It states the facts that dictionaries sell poorly and that newspaper reviews are generally rare. Then it points to certain features in the reviews of the most important dictionaries and some other works from 1850 until today – features which to some extent can be seen as consequences of the Norwegian language situation. Finally, it is mentioned what can be done to direct attention to dictionaries and getting them more used in schools.

Innledning

Artikkelen søker å gi en bakgrunn for dagens situasjon: en historisk oversikt over trekk ved anmelderiet eller over fraværet av et slikt i forbindelse med viktige enspråklige ordbøker, herunder landsmåls-ordbøker med dansk-norsk forklaring. Til slutt kommer noen konkluderende punkter og noen forslag.

La oss aller først gjøre noe man sjelden gjør: sammenligne oss med land det *ikke* er naturlig å sammenligne seg med, nemlig med Tyskland, England, USA og Frankrike. Vi henter opplysninger i Wiegand et al. (1989:19–44), stort sett fra 1980-årene:

I alle disse landene har ordboken – dictionaryen – rang som autoritet og sitatkilde. I England sies både autoritet og utbredelse å ligge tett oppunder Bibelens, og ordboken synes å ha status som en slags bibel for den profane sektor. En undersøkelse i 1970-årene av utbredelsen viste at 90 % av engelskmennene hadde en ordbok hjemme, omtrent like mange som hadde fjernsyn, mens bare 70 % hadde en kokebok.

I alle landene anmeldes ordbøker regelmessig i massemediene, og de omtales og henvises til både som autoriteter og i annen sammenheng, kanskje hyppigst i Frankrike. Anmeldelsene i England skrives overveiende av akademikere og folk av faget, mens det i USA oftere er journalister og spaltister som fører ordet. Her er det da også en større interesse enn i England for rariteter i videste forstand: nye ord, sjeldne ord, tabuord, slang og dialekt. Språkspalter er populære i USA, og ordbøkene er en viktig kilde – direkte eller indirekte. Frankrike er landet hvor nivået synes å ligge høyest, landet hvor metaleksikografiske emner diskuteres ikke bare i faglige, men også i vidtfnvendende almene publikasjoner som aviser og ukemagasiner.

Når det gjelder omsetning, synes Frankrike å være ordbokslandet par excellence. Kjempeverkene fra Larousse på 10 og 15 bind selges

årlig i 10–15.000 eksemplarer, og samme forlags *Dictionnaire du français au collègue* går i 100.000. Av *Petit Larousse illustré* selges det eventyrlige 800.000 bare innenfor landets grenser, hvorav en fjerdedel på supermarkeder. – Hvis vi til disse 800.000 legger 250.000 av *Petit Robert*, noen titusener av andre ordbøker og ser bort fra lommeordbøkene, kommer vi frem til et årlig salg på godt over en million bøker. Hadde salget av tilsvarende ordbøker i Norge vært like stort pr. 1000 innbyggere, ville vi hatt en samlet omsetning av ettbinds definisjonsordbøker på over 80.000 eksemplarer pr. år. Det får vi naturligvis aldri; vi ville være fornøyd med tiendeparten. Men det er vel her man må begynne. Salget må opp, og anmeldelser og omtaler må om mulig bidra til det.

1800-tallet

Ivar Aasens *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850) innleder rekken av norske ordbøker av det slag vi her befatter oss med. At den er den første, kan delvis forklare den labre interessen for boken i ”mediene”; den slags bøker var lite kjent, tross Molbechs ordbok (1833), som nok gjorde tjenesten for mange i Norge også. På den annen side var Aasens ordbok et grunnleggende verk, den var imøtsett av fagfolk som en oppfølger av grammatikken av 1848, og den utkom under en nasjonalromantisk begeistringsbølge. Venås (1996: 120ff.) omtaler én avis-anmeldelse, nemlig en anonym i *Christiania-Posten* 16.11.1850, og den peker da innledningsvis nettopp på at siden ”det dog vilde være altfor galt, om et af vor Literaturs Hovedværker ej med et Ord skulde omtales i Dagbladene, har Anmelderen troet at burde gjøre Sit til Bogens Udbredelse”. – På nyåret kom så P.A. Munchs velkjente anmeldelse i fjerde hefte av *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur for 1850* (gjenoptrykt i Munch II:433 ff.).

Begge er kyndige og meget rosende, og omtaler ordboken først og fremst som et epokegjørende nasjonalverk. Munch berømmer Aasens flid, nøyaktighet og evne til å finne rammende definisjoner, men går ellers ikke inn på det leksikografiske. Derimot bruker han en stor del av plassen til å argumentere for sitt eget syn på normgrunnlaget for et hjemlig norsk skriftspråk, et syn som var prinsipielt forskjellig fra Aasens. – Den anonyme anmelderen slutter seg derimot fullt og helt til Aasens synsmåter og til de løsninger han har valgt. Han kommer dessuten med interessante betraktninger om det vi i våre dager kaller målformene og den mulige utvikling av dem.

Forholdene i Christiania i 1850 var ikke større enn at Aasen kan (eller må) ha visst hvem den anonyme var, men vi har ikke bevis for det, enn si for at anmeldelsen ble skrevet etter påtrykk fra Aasen eller

endog av ham selv. Det ville være grovt å mistenke den saktmodige Ivar for noe slikt, men hadde ordboksforfatteren hett f. eks. Bjørnstjerne Bjørnson, ville en slik "egenanmeldelse" ikke ha vært noen umulighet; man markedsførte av og til seg og sitt på den måten.

Dette tidsbildet fra 1850–51 viser trekk som har gått igjen senere når det gjelder omtale m.m. av de større ordbøkene:

1. Anmelderen er oftest en fagperson.
2. Anmelderen kan vel så mye være ute etter å markere enighet eller uenighet med forfatteren som å gi en analyserende og mest mulig objektiv omtale.
3. Synspunkter knyttet til det nasjonale (eller mer spesielt til forholdet mellom målformene eller mellom normene) spiller en rolle.
4. Miljøet er lite, og få føler seg kallet til å skrive. For det store flertall av avislesere er det neppe noe savn at en ordboksomtale uteblir.

Antagelig ble Aasens ordbok mer omtalt og kjent i vitenskapelige kretser i utlandet enn i den norske almenheten. På den annen side gjorde boken sin gjerning i litterære kretser her hjemme, ikke minst takket være Aasen selv med bl.a. *Prøver af Landsmaalet i Norge* 1853, og da den omarbeidede utgaven kom (*Norsk Ordbog* 1873), var landsmålet blitt en realitet og fikk med ordboken og med grammatikken (1864) sitt normative grunnlag.

Men da var også striden om dette grunnlaget allerede begynt, eller den "hadde lege meir eller mindre som ei bombe i lasta gjennom lange tider" (Venås 1996:381). Det første heftet av *Norsk Ordbog* kom i 1871, og ble kort tid etter anmeldt i bladet *Andvake*, sannsynligvis av Steinar Schjøtt, som senere ble en fremstående leksikograf m.m. Anmeldelsen var i det store og hele et angrep på Aasens helhetssyn og hans posisjon i måldebatten, men naturligvis med obligatoriske godord og med oppfordring til folk om å kjøpe verket; den var "eit innlegg for pluralisme i målstrevet" (Walton 1996:552). Dermed kan vi notere et punkt

5. Anmeldelsen er hovedsakelig en frukt av meninger og/eller følelser i målstriden.

Aasen registrerte omhyggelig det som ble skrevet om ham, både når det gjaldt ordbøker og andre utgivelser, men han hadde ikke for vane å uttale seg skriftlig om sakene. I dette tilfellet tok han imidlertid til gjenmæle, skrev et polemisk brev til *Andvake*, hvor Schjøtt var en av redaktørene, og sa opp abonnementet på bladet (som forresten gikk inn etter én årgang). – Vi kan registrere et punkt

6. Redaktøren (eller andre) tar til gjenmæle mot anmeldelser av type 5.

De to øvrige anmeldelsene man kjenner av 1873-ordboken, stod i dagsaviser (Bergens Tidende og Dagbladet). De er lange og til dels panegyriske, og den i Dagbladet er helt usedvanlig lang og skal huskes vesentlig av den grunn. Det er første og eneste gang i norgeshistorien at en ordboksanmeldelse figurerer på (og til dels dominerer) første-siden i en hovedstadsavis i hele fem dager (21.–24.2. og 26.2. 1874). Nå var Dagbladet i de første årene etter grunnleggelsen i 1869 ingen stormakt i presseverdenen, og det var selvfølgelig H.E. Berner (redaktør 1869–79 og landsmålsympatisør fra 1866) som gjorde en slik presentasjon mulig, men Dagbladet var dog en dagsavis i hovedstaden.

Vi skal merke oss det anmelderen skriver innledningsvis: "I det . . . forløbne Halve Aar, hvori Bogen fuldendt har foreligget Almenheden, have vi forgjæves imødeset en Bedømmelse af Verket i Hovedstadens Presse." – På vitenskapelig hold i Norge var det visstnok ingen som grep til pennen. Walton (1996:555) konkluderer med "at Aasen langt frå fekk dei meldingane han fortente. Dette kom av den generelt manglande interessa for målsaka i den borgarlege offentlegheita og reint særskilt mellom vitenskapsmenn".

Men språkspørsmål optok folk i stigende grad, og større nyheter kunne vekke interesse hos anmeldere. Det kom en slik nyhet i 1881, nemlig Knud Knudsens *Unorsk og norsk eller fremmedords avløsning*. Det er en kombinasjon av fremmedordbok og fornorskningsordbok og inntil denne dag den største og merkverdige av begge deler. Knudsens strev i boken går ut på å fornorske alt som ikke er norsk og nordisk – det kan iallfall oppfattes slik – og når han selv laget en god mengde ord ved siden av dem han hentet og bearbeidet fra Aasens ordbok og fra svensk, og dessuten ofte var usikker og opererte med spørsmålstegn og forbehold, stilte han seg laglig til for vitenskapelige hugg. Boken ble da også sabelt ned av hans hovedmotstander gjennom mange år, professor Johan Storm. Knudsen var imidlertid ikke den som gikk av veien for en dyst. Den ble utkjempet i 1881, og den ble heftig, men handlet mest om annet enn leksikografi. – Type 5 og 6.

Unorsk og norsk utkom heftevis fra sommeren 1879, og med første hefte fulgte et fem siders forord som både i innhold og form er typisk knudsensk: personlig, pratsomt, impulsivt, småpussig og kronglete. Med dette må han i samarbeid med Alb. Cammermeyers forlag ha greid å vekke interesse for ordboken både i dagspressen og i periodiske publikasjoner, for med den ferdige boken i 1881 fulgte et fire siders bilag med tittelen: "Af pressens udtalelser om Knudsens "Unorsk og norsk" hidsættes:". To av sidene er klebet på innsiden av permene, og to er satt inn som et ekstra forsatsblad. Her gjengis til dels lange utdrag av hele 14 anmeldelser fra tidsrommet desember 1879 til januar

1881. De står som sitater (altså med anførselstegn), men er til en viss grad normalisert (f.eks. er alle substantiver skrevet med liten forbokstav). Alle anmeldelsene er kalkert over Knudsens forord fra 1879 og er naturligvis udelte positive.

Albert Cammermeyer (1838–93) var kjent som en foregangsmann innen norsk bokhandel og forlagsdrift. Han forla også Aasens *Norsk Ordbog*, men han må ha vært spesielt heldig med Knudsens. Vi står tydeligvis overfor et tidlig eksempel på vellykket markedsføring. Forordet har fungert både som pressemelding, reklame og bilag til abonnementsinnbydelsen: ”Nu kan hver, som vil, få bogen til den nævnte pris, 4 kr (eller muligens lidt over), hvad enten der kommer kjøbere i tusen- eller bare i hundrevis. Men allerede om ganske kort tid vil det kunne være for sent, da alle eksemplarer kan være tinget. Og at vente på nyt oplag eller ny og bedre bog af [sic] samme slag i fremtiden fører ej til noget; ti det tilfælde, at en forfatter ikke alene bruger en 7–8000 timer av sin tid til at arbejde for almenheden uden vederlag, men endog giver en 8000 kroner til for at få gjort udbyttet av sit lange stræv lettere tilgjængeligt for sine landsmænd, vil vel ikke så snart gjentage sig.” – La oss dermed regne Knudsens *Unorsk og norsk* som et eksempel på typene

7. Anmelderen får det meste lagt i hendene av forfatteren og/eller forlaget, og

8. Forfatteren engasjerer seg i markedsføringen.

Det kan også Aasen for så vidt sies å ha gjort allerede i 1850. Ordboken var ”udgivet efter det kongl. Norske Videnskabs-Selskabs Foranstaltning og paa dets Bekostning”, men det overlot fra sin posisjon i Trondhjem til redaktøren i Christiania å forhandle med bokhandlere om salg og kommisjon (Ordbog II:XVI–XVIII).

Når det gjelder de mange omtaler av Knudsens ordbok, er det rimelig å tro at enkelte hører under en type vi kan kalle

9. Anmeldelsen skyldes personlig kontakt eller bekjentskap (mellom redaktør/utgiver på den ene side og anmelder/(avis)redaksjon på den annen).

Cammermeyer var forlegger også for *Norsk Ordbog af Hans Ross. Tillæg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*, og viste seg likeledes her som en strateg. Han hadde i 1889 søkt Kirkedepartementet om trykningsbidrag, med sterk anbefaling fra de tyngste navn som var å oppdrive: Ivar Aasen, Sophus Bugge, Elias Blix (som hadde vært kirkeminister til 1888), C.R. Unger, Moltke Moe, Gustav og Johan Storm. I abonnementsinnbydelsen ble det ”bl.a. optrykt en sterkt

rosende uttalelse fra Sophus Bugge . . . Boken ble straks omtalt med stor ros i pressen, og da den var ferdig [i 1895], var alle anmeldere enige om å rose den som et nasjonalverk." (NBL, XI:596–97, hvor det nevnes seks anmeldelser, hvorav fire er skrevet av fremstående filologer: Hjalmar Falk, Alf Torp, Johan Storm og Rasmus Flo). Det er overraskende mange, men de kan forklares som naturlige oppfølginger av forhåndsarbeidet; dessuten er jo ordboken gefundenes fressen for etymologer og andre ordforskere. Man kan videre ha ønsket å gi Ross en klar og samstemmig anerkjennelse etter å ha aktivisert seg på forskjellig vis i striden om et professorat til ham i 1881, og man kan ha villet markere ordboken som en avrunding av Aasens livsverk; han hadde lenge vært skrøpelig, og døde i september 1896. – Her ser vi, så vidt jeg kan forstå, et eksempel på at

10. Anmeldelsen er en del av et grundig planlagt, langsiktig og vel gjennomført helhetsopplegg.

1900-tallet

Vi nevner bare kort Steinar Schjøtt's *Dansk-norsk ordbog* (utkommet heftevis 1907–09) og *Norsk ordbok med ordtyding paa norsk-dansk til skule og literært bruk* (utkommet heftevis 1913–14). Begge ble anmeldt i Syn og Segn i henholdsvis 1909 og 1914 av tidsskriftets redaktør Olav Midttun – den første ble omtalt vesentlig som et viktig norskdomsverk i en tid med hard målstrid og fremgang for landsmålet, mens den andre bare fikk summarisk omtale.

De største og viktigste verkene i denne genren senere på 1900-tallet er av to slag: på den ene side manglebinds vitenskapelige ordbøker med lang utgivelsestid og på den annen side ettbinds håndordbøker til daglig bruk. Når det gjelder den første typen, kan man selvsagt ikke holde folk i ånde med omtaler i tiår etter tiår. Naturlige tidspunkter å anmelde slike bøker på, er når hefte 1 foreligger, når bind 1 foreligger og når hele verket er ferdig. Slik foregikk det da også med *Norsk Riksmålsordbok*, for så vidt som Didrik Arup Seip skrev avis- og/eller tidsskriftanmeldelser både i 1930, 1937 og 1958. Verket skal ha fått ytterligere noen avisanmeldelser i Oslo i første kvartal 1958 (de har ikke latt seg oppspore), men det har ikke vært mye omtalt, f.eks. ikke i tidsskriftet *Maal og Minne*. Her var imidlertid en av redaktørene identisk med den ene av ordbokens hovedredaktører, og han kan ha vegret seg; Trygve Knudsen var en beskjeden mann. Kanskje har vi et tilfelle av type 4. ODS ble anmeldt i tidsskriftet i 1918.

Det har ikke vært til å unngå at noen anmeldelser er farvet av norsk språkstrid. Hovedanliggendet for Indrebø (1930) i en lengre anmeldelse av første hefte under overskriften "Den norsk-danske ord-

boki” var å påvise at tittelen ”Norsk Riksmålsordbok” var en tilsnikelse, at redaksjonsprinsippene (især bruken av visse forkortelser) tilslører hva som er norsk og hva som er dansk, og at det var tatt med langt flere fremmede ord enn ord fra Aasen og Ross. Videre resonnerer han vidt og bredt om at utgiveren hadde gått fra de opprinnelige planene om redaksjonsspråk og tatt i bruk offisiell 1917-rettskrivning. Det ble likevel igjen noe plass til rosende ord. – Altså en anmeldelse med innslag av typene 2, 3 og 5.

Noe lignende fant sted i 1995 da de to supplementsbindene kom. En anmeldelse i organet *Mål og makt* 4/1995 var såpass usaklig at den måtte gjendrives (4/1996). Type 5 og 6.

Visstnok fant ingen avis plass til å anmelde supplementsbindene. De fikk kommenterende presseoppslag i forbindelse med lanseringen, og noen kommentatorer var, som ventet, mest interessert i tabuordene som nå var kommet med.

Da firebindsutgaven forelå ved årsskiftet 1957–58, raste språkstriden som verst, og ordet og begrepet ’riksmål’ stod sentralt. Ordbokens tittel kunne ha gitt anledning til mangt, da som nå, men det later til å ha gått rolig for seg. I riksmålsbevegelsens avis *Frisprog* 12.4.1958 fikk verket en nøktern og positiv presentasjon, og i bevegelsens tidsskrift *Ordet* 1958:125–26 la Riksmålsforbundets nylig avgåtte formann, Arnulf Øverland, hovedvekten på verkets dokumentering av rikdommen i riksmålets litterære tradisjon og det solide faktagrunnlag man nå hadde fått, men han motstod ikke fristelsen til i all korthet å trekke en sammenligning med ”Framlegg til læreboknormal”, som var det offisielle språk-Norges viktigste ytelse det året. – Altså en snev av typene 2 og 3 også på denne siden av den språkpolitiske skillelinjen.

Om *Norsk Ordbok* – det nynorske vitenskapelige ordboksverket – foreligger det en grundig dokumentasjon av anmeldelser og omtaler fra og med første hefte i 1950 inntil 2000 i *Kvitbok* s. 129–132. Av 67 faglige omtaler (dvs. omtaler ved fagfolk) har 16–17 stått i aviser eller almentidsskrifter og ca. 20 i faglige publikasjoner; resten er artikler om sider ved ordboksarbeidet, om arbeidets gang, ordbokens rolle o.a. I tillegg kommer åtte avisomtaler fra siste halvdel av 90-årene ved ikke-fagfolk.

Her har man vært både ivrig og dyktig. Første hefte ble anmeldt av fremstående språkforskere (Bjarne Berulfsen, Didrik Arup Seip og Alf Sommerfelt) samme dag (18.11.1950) i henholdsvis *Morgenbladet*, *Verdens Gang* og *Aftenposten*; det var dagen etter lanseringen, og sikkert et tilfelle av type 9. – Kjente språkfolk som sogner til nynorsk, ikke minst medlemmer av ordboksredaksjonen, har gjennom årene nedlagt et betydelig arbeid for å gjøre verket kjent i vide kretser, også utenfor Norge. Bak en slik innsats ligger det først og fremst et naturlig

og prisverdig engasjement for saken, men kanskje også et behov for å rettferdiggjøre et kostbart og tidkrevende prosjekt.

Den første norske ettbinds-ordboken med definisjoner og oppslagsord i samme målform kom i 1977: *Riksmålsordboken*, utgitt av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur. Den var dessuten det nyopprettede og ambisiøse Kunnskapsforlagets første utgivelse, og det ble gjort solide forberedelser til pressekonferansen, som var godt besøkt. Man kunne ha ventet større interesse i pressen enn tilfellet var, men kanskje var navnet en vederstyggelighet for mange. I dagspressen ble det iallfall med noen korte notiser, og NRK Radio brakte et intervju fra pressekonferansen som var komprimert fra ca. 5 minutter til noe under halvminuttet. Riksmålsavisen *Frisprog* trykte en lang og rosende anmeldelse, og en anmeldelse i Norsk språkråds meldingsblad *Språknytt* var rosende med hensyn til det leksikografiske, men raljerte en smule over riksmålsnormeringen eller deler av den. Vi kan tale om et tilfelle av type 3.

Interessen var betydelig større da de tilsvarende ordbøkene med offisiell rettskrivning (*Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*) kom i 1986, utarbeidet/utgitt av Norsk leksikografisk institutt ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Norsk språkråd. De ble omtalt som nyheter, og for den nynorskens vedkommende var det utvilsomt tilfellet, i og med at det var den første fullførte ordboken med oppslagsord og definisjoner i samme målform. Bøkene fikk relativt stor publisitet i pressen, og en grundig anmeldelse i *Maal og Minne* 1987: 227–39.

Rettskrivningsordbøker og rettskrivningsordlister

Rettskrivningsordlisten er det leksikografiske produkt som nordmenn er mest fortrolige med. Ordlisten følger skoleelevene iallfall fra tredje skoleår og til topps, og mange stifter bekjentskap med flere utgaver i begge målformer.

Når vi så lenge og så sterkt har vært opptatt av rettskrivningen, skulle man tro at rettskrivningsordlister og -ordbøker har vært en hyppig gjenstand for anmeldelser og debatt, men det er langt fra tilfellet. Forklaringen er nok at norsk rettskrivning har vært offisielt normert, og at nyhetene er kommet i form av mer eller mindre gjennomgripende revisjoner vedtatt og satt ut i livet av departement/regjering eller storting. Debatten er da blitt knyttet til disse vedtakene, mens ordlister og ordbøker som er frukter av dem, har fått liten oppmerksomhet ut over en meddelelse om at de er kommet, eller ingen oppmerksomhet i det hele tatt. Det er altså en annen situasjon enn i Sverige og Danmark, hvor henholdsvis *Svenska Akademiens ordlista* og *Retskrivningsordbogen* vekker såpass oppmerksomhet når de kommer i nye utgaver at vi registrerer det også i Norge.

Hos oss viste en planmessig offisiell styring av normeringen seg på riksmåls-/bokmålssiden første gang da Kirkedepartementet autoriserte 7. utgave av Jacob Aars' *Retskrivnings-regler til skolebrug* i 1885, og på landsmålssiden skjedde noe lignende i 1901, da den såkalte Hægstad-normalen (en revidert Aasen-normal) fikk offisiell status. Så kom for riksmålets del 1907-rettskrivningen i form av en kongelig resolusjon, en mindre justering for landsmålets del i 1910, for begge målformene stortingsvedtak i 1917, 1938 og 1959, for bokmålet i 1981 og for begge målformene departementsvedtatte justeringer i 2003.

Interessen har vært knyttet til disse, selv om det kunne ha vært mangt å anmelde og debattere om ordbøkene og ordlistene. Søren Juell Tønnessens *Retskrivningsordbok over det norske riksmål* (1910, 2. utg. 1926) var en nyskapning, inspirert av bl.a. Viggo Saabys *Dansk Retskrivningsordbog* 4. utg. 1904. Boken er den første i Norge av den typen vi nå har i *Tanums store rettskrivningsordbok*. Juell Tønnessen sier i forordet at "der er nok av spørsmål som ikke er besvart endnu i vor rettskrivning . . . Det har været mig magtpaaliggende ikke at gå unda for nogen vanskelighet; men at alt nu skulde være paa det rene, kan ingen vente." I 1924 kom Krogsrud og Seips *Norsk Riksmålsordbok for rettskrivning og ordbøining*, som bærer et visst preg av at ikke alt var "paa det rene" etter 1917 heller. Det samme kan sies om situasjonen etter 1938. Både de to nevnte og *Tanums store* (1940 og senere, etter hvert de facto Norges offisielle rettskrivningsordbok for bokmål) ville muligens ha vært debattermer hvis normeringspraksisen hadde vært som i nabolandene og ikke alle kreftene ble brukt i debatten omkring de offisielle revisjonene.

De mange rettskrivningsrevisjonene og -justeringene har ført til et voldsomt behov for skoleordlister, og anmeldelser har neppe vært nødvendige av hensyn til salget. Man kan se ordlistene annonsert i skolens og lærerorganisasjonenes fagblader når de kommer i nye utgaver eller ved skoleårets begynnelse, og dermed blir det stort sett. – En annen årsak til at ordlistene ikke er videre interessante som anmelderobjekter, er den smule ensretting de har vært utsatt for fra 1959 av. Da fastsatte Norsk språknemnd redigeringsregler som må følges dersom listen skal godkjennes til bruk i skolen, og uten en slik godkjenning er en ordliste ikke mye verdt for et forlag. Reglene skal visstnok revideres, mens godkjenningssplikten visstnok skal bestå.

Da Riksmålsforbundets ordliste – *Riksmålsordlisten* – kom i femte utgave i 1973, var den gjennomrevidert med hensyn til normen, utvidet og modernisert, og man skulle tro at noen av de avisene som mer eller mindre fulgte den, kunne ha interesse av å få den anmeldt, ikke minst på bakgrunn av den rollen tidligere utgaver hadde spilt og i lys av normeringsarbeidet som da pågikk i Norsk språkråd. Men det

innskrenket seg til et par useriøse petitjournalistiske ymt (type 3 og 5). Heller ikke i *Frisprog* ble ordlisten anmeldt.

Enkelte andre ordbøker

Uttalespørsmål, især spørsmålet om standardspråk kontra dialekt, har vært en del av norsk språkstrid i de siste 30 årene, og tredje utgave av *Norsk uttaleordbok* (1969) utkom få år før den såkalte dialektbølgen begynte å rulle. Boken fikk relativt mange anmeldelser og har vært et referanseverk for norsk standardisert talespråk helt siden utgivelsen. Men salget har vært tregt, og det beskjedne opplaget ble utsolgt først for et par år siden. Første utgave (1910) solgte relativt langt bedre. Noe av forklaringen ligger nok i at den enklere uttaleangivelsen i definisjons- og rettskrivningsordbøker gjør tjenesten for folk flest – altså at forholdsvis få anser seg avhengige av spesialordbøker.

Etymologiske ordbøker burde ha et godt marked, når man tenker på interessen blant almenheten for "hva ord og uttrykk kommer av", men en populær middelsstor etymologisk ordbok over både hjemmeord, lånord og fremmedord er hittil ikke utgitt i Norge. Derimot utgav Bjørn Ringstrøms antikvariat i Oslo både Falk og Torps *Etymologisk ordbog over det danske og norske sprog* (1903–06) og Torps *Nynorsk etymologisk ordbok* (1919) i faksimile – begge i 1990-årene. De er ikke blitt merkbart omtalt, men de er dyktig markedsført og har oppnådd et oppsiktsvekkende godt salg etter norske forhold (12 500 av den første og 600 av den andre).

Synonymordboken var en nyhet da den kom i 1964. Den fylte et hull og har siden hatt liten konkurranse på markedet. Dette kan delvis forklare det jevnt gode salget (tre utgaver og mange opplag). I tillegg kommer at boken gikk inn i en vel innarbeidet serie ("Gyldendals blå"), men først og fremst er det en utmerket bok, redigert av toppnavnet i norsk leksikografi. Den er et eksempel på en ordbok som jevnt og trutt "selger seg selv", med eller uten avisomtale.

Oppsummering og noen konklusjoner

I forlagene er det pengene som regjerer, og dem skaffer man seg enten gjennom salg eller støtte.

Eksempler på slik støtte ser vi i våre dager først og fremst i de to store ordboksprosjektene (Norsk Riksmålsordbok og Norsk Ordbok), som får årlige statsbevilgninger. Det kan også betraktes som en form for støtte at et forlag samarbeider med et offentlig organ om utgivelsen.

Mulighetene til å få offentlige eller andre eksterne bevilgninger til et ordboksprosjekt er ikke store i Norge, uansett hvor god hensikten

er. Men Institusjonen Fritt Ords støttevirksomhet de siste årene gir grunn til et visst håp.

Det er altså salget – inntjeningen – og forlagets økonomiske bæreevne som er det vesentlige, og for at salget skal bli større, må det naturligvis bli større oppmerksomhet på alle måter omkring ordbøker og det som har med dem å gjøre. Vi kan nærmest se bort fra avisreklame. Annonseprisene har lenge vært prohibitive, og det er sjelden forlagene kan strekke seg lenger enn til en beskjedne annonse ved lanseringen eller i førjulstiden, eller til en samleannonse.

1. Ordboksfolk må selv skrive om ordbøker (jf. det som er sagt om Norsk Ordbok). Dette kan være vanskelig når miljøene er små. Selv om det bare gjelder enkelt og nøytralt opplysningstoff, er det grenser for hvor mye man kan og bør skrive om sine egne og om nære kollegers bøker.

Å anmelde en ordbok så faglig tilfredsstillende som man gjerne ønsker, er ikke lett hvis man ikke har brukt boken en tid, og da er den ikke lenger noen nyhet. Med noen få hederlige unntak er norsk kulturjournalistikk sterkt nyhetsfiksert.

2. Det må sørges for at alle som skriver om eller har ansvaret for språk i aviser og andre medier, holdes varme med stoff om ordbøker. Det gjelder språkspalteredaktører (som det ikke er mange av), det gjelder sentrale personer i redaksjonene, og det gjelder avisenes korrekturavdelinger, som gjennomgående langt fra er hva de var. Men for den som skal pleie kontakt med dem, kan det faktisk være en fordel i første omgang at miljøene er små.

3. På lengre sikt må kyndige folk arbeide for at Norge får en formidlende forskningsjournalistikk, noe vi nå praktisk talt ikke har i avisverdenen (jf. UiOs tidsskrift Apollon 4/2002, hvor en slik journalistikk etterlyses for realfag og tekniske fag, men det står like dårlig til i humaniora). Avstanden mellom den spesialiserte forskning og den jevne avisleser øker mer enn den burde. Kultur- og kirkedepartementet er kommet langt i arbeidet med en kulturmelding. I den bør det settes søkelys på formidlingsleddet mellom forskningen og almenheten.

Sammenfattende kan vi si at det er stort behov for opplysning om ordbøker – elementær opplysning om alt det ordbøkene kan gi i tillegg til rettskrivningen.

Litteratur

Indrebø, Gustav 1930: Den norsk-danske ordboki. I: *Den 17de Mai 1930*, opptrykt i *Nynorsk og bokmål* (1932), 28–36.

Kvitbok = *Kvitbok om Norsk Ordbok*. Oslo 2000.

Munch, Peter Andreas 1874: *Samlede Afhandlinger* bd. II. Kristiania.

NBL = *Norsk biografisk leksikon* I–IX. Kristiania-Oslo 1923–83.

Ordbog II = *Ordbog over det norske Folkesprog. Ny utgåve*. Oslo 2000.

Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen*. Oslo.

Walton, Stephen J. 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo.

Wiegand, Herbert Ernst et al. (Hrsg.) 1989: *Wörterbücher, av Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft*, Bind 5.1. Berlin og New York.